

Je „skákání do řeči“ nezdvořilé? Překryvy replik v různých komunikačních situacích

Jana Hoffmannová

Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha

1 Úvod

Celým rozsáhlým dílem prof. Tilmana Bergera prostupuje téma zdvořilosti a exponování této kategorie ve slovanských jazycích (především v ruštině, ale zčásti i v češtině, polštině a dalších jazycích). Postupně věnoval pozornost různým zdvořilostním strategiím a prostředkům zdvořilého (ev. nezdvořilého) vyjadřování, jako jsou různé typy sloves a slovesné tvary (zejména kondicionál), částice aj. Zmíněno by zde mělo být i oslovení/oslovování, jakkoli ho sám autor do zdvořilosti nezahrnuje.¹ Jubilant ve svých studiích obvykle propojuje aspekty gramatické a pragmatické. Pragmatické přístupy ke zdvořilosti jsme si osvojili už v 80. letech 20. století prostřednictvím klasických prací G.N. Leech (1983) a P. Brownové & S.C. Levinsona (1987); k nim dnes nutně odkazuje každá práce o tomto tématu, nevyjímaje práce českých autorek, z nichž uvedu aspoň P. Chejnovou (2012 aj.), S. Válkovou (2012), M. Hirschovou (2013) a K. Dvořákovou (2017).

V tomto článku bych chtěla přispět k výzkumu zdvořilosti sledováním jevu, který je v centru pozornosti konverzační analýzy – a to už od publikace zakladatelské studie Sackse et al. (1974) až např. po čerstvou publikaci K. Birknerové et al. (2020). Jsou to tzv. **překryvy replik** – ona místa v rozhovoru, kde po určitou dobu mluví dva účastníci (nebo i více účastníků) zároveň. Prostřednictvím českých dat zkoumá toto téma soustavně M. Havlík (Havlík & Zaepernicková, 2016; Havlík et al., 2019). Naposledy zmíněný text vychází z rozhovorů obsažených v Českém národním korpusu (hlavně v korpusu ORALv1); z tohoto korpusu zde rovněž využívám rozhovor č. 08A008N (uskutečněný při přátelské návštěvě, účastní se ho celkem 4 ženy, trvá 40 minut). Další tři nahrávky a jejich transkripty, s nimiž jsem pracovala, byly pořízeny pro nový grantový projekt² a zaznamenávají rozhovory v různých pracovních prostředích: rozhovor dvou spolupracovníků v houslařské dílně a dva rozhovory při zkouškách hudebních těles (smyčcového tria a dechového kvinteta).

Často se totiž můžeme setkat s přesvědčením, že překryvy (označované někdy šmahem jako „přerušování partnera“ nebo „skákání do řeči“) jsou projevem nezdvořilosti. Toto hodnocení je na místě v případě mediálních debat a diskusí, tj. řízených rozhovorů, kde ale moderátor „řízení“ někdy nezvládá, debatující politici opravdu přerušují jeden druhého, vstupují kdykoliv doprostřed jeho repliky, explicitně se proti „skákání do řeči“ ohrazují... (Srov. další práce M. Havlíka, 2007, 2008, 2013). Zde jde opravdu nezřídka o elementární nezdvořilost; ale domnívám se spolu s R.J. Wattsem (2003), že je nezbytné sledovat ne/zdvořilost v nejrůznějších běžných situacích, v každodenních interakcích, a zachycovat proměnlivost a relativitu tohoto „chameleónovitého“ fenoménu.

¹ K českému oslovování srov. např. Berger (2002), a z nedávné doby článek o užívání lexému Vašnost v dopisech Karla Havlíčka (Berger, 2016).

² Projekt č. 19-21523S, podporovaný Grantovou agenturou ČR, s názvem *Podíl syntaktických, prozodických a neverbálních prostředků na sekvenčním utváření rozhovorů v češtině*.

Vznikly už nejrůznější typologie překryvů replik, které bývají rozdělovány např. na kompetitivní a kooperativní, nebo na úmyslné a neúmyslné. Dále lze vyjít např. z klasifikace E.A. Schegloffa (2000), který uvádí čtyři typy: překryvy terminální, kontinuátory, podmíněné vstupy do repliky a překryvy chorální. Zejména pro vymezení překryvů terminálních jsou důležitá tzv. místa příhodná pro vystřídání mluvčích (MPV, *transition-relevance places* podle Sackse et al., 1974): momentální posluchač rozpozná, že se momentální mluvčí blíží ke konci své repliky, a sám započne svou repliku dřív, než dosavadní mluvčí dokončí. Podle Schegloffa tak dochází k překryvům nepříliš rozsáhlým (nejčastěji dvě nebo tři slabiky).

2 Doprovodné rozhovory při pracovních činnostech

Terminální překryvy často vznikají např. v dialogu dvou spolupracovníků v houslařské dílně; mají kooperativní charakter, oba účastníci tohoto rozhovoru, doprovázejícího společnou pracovní činnost, spolu souhlasí, vzájemně se podporují, o čemž svědčí i to, že jeden po druhém opakují závěrečnou část předchozí repliky na počátku repliky následující, jako v ukázce (1).³

- (1) J jo . a slepíme to jak to je prostě
O to znamená bude to nepatrně
J bude to k- bude to [užší užší]
O [užší protože to] bude schovaný [v tom lubu]
J [přesně bude to užší] protože to
bude schovaný v tom lubu

Kooperativní charakter překryvů převládá i v případě, že se partneři neshodují, ale jeden druhého opravuje – ostatně spojení **opravy** s překryvem je velmi příznačné, jako v ukázce (2). Partner opravu akceptuje, což opět stvrzuje opakováním. V případě opravy lze také asi nejspíš počítat s tím, že překryv vzniká záměrně, úmyslně. V jiných případech se domnívám, že lze jen obtížně rozlišit překryvy „úmyslné“ (které by bylo možno pokládat za nezdvořilé) a „neúmyslné“; mluvčí, který způsobí terminální překryv, asi většinou nezamýšlí přímo přerušit partnera před ukončením jeho repliky, ale má prostě potřebu (záměr, úmysl) rychle něco říci.

- (2) J tendleten je vo dva milimetry že jo . ee vo ee no vo dva milimetry [()]
O [jeden] a půl milimetru
J jeden a půl milimetru no to je to je poměrně vo dost .

Jinak vypadá situace v rozhovoru, jehož se účastní více než dva účastníci. V doprovodném rozhovoru při zkoušce smyčcového tria vzniká napořád značné množství překryvů. Někdy mají charakter terminální (vznikají v nejbližším okolí MPV). Jindy nejsou spojeny s koncem repliky dosavadního mluvčího, ale třeba aspoň s koncem výpovědi (u vícevýpovědní repliky), tj. s koncem tzv. *turn-construction unit* (replikové konstrukční jednotky, RKJ). Ještě jindy jedna mluvčí realizuje delší repliku a v jejím průběhu postupně začnou mluvit obě partnerky (ukázka č. 3); nebo překryv vznikne tak, že dvě účastnice začnou mluvit současně (tzv. souběžný začátek, *simultaneous start*). To vše je názorně demonstrováno v ukázkách č. (3) a (4). Nedá se říci, že by překotná výměna replik plná překryvů byla nezdvořilá; překryvy jsou projevem jejich zaujetí, angažovanosti, dívky mají zájem nazkoušet své vystoupení pro chystaný koncert co nejlépe, je to komunikace kooperativní. Takové výměny lze dobře postihnout termínem **turbulence** (viz Birkner et al., 2020: 205f.). Překryvy jsou někdy poměrně rozsáhlé – tento typ dialogu tedy rozhodně nepotvrzuje názor E. A. Schegloffa o vysokém stupni strukturní organizovanosti rozhovorů, díky němuž je překryvů poměrně málo

³ V živých neformálních rozhovorech, které byly předmětem mého výzkumu a ze kterých jsou vybrány ukázky, jsou překryvy replik hojné a je velmi obtížné určit přesný rozsah překryvů; to je navíc ovlivněno rozdílným tempem řeči jednotlivých mluvčích. Ke zpřesnění transkriptů v tomto ohledu by bylo třeba využít exaktní fonetické metody; pro analýzu zdvořilosti to však nepokládám za nezbytné.

a jsou většinou krátké. Navíc ukázka (4) dokazuje, že u tohoto doprovodného dialogu se replikou sui generis stává i hra na hudební nástroj; i do ní někdy účastnice, které právě nehrají, zasahují svými vstupy.

- (3) T [no] ... [no jakože tak pocitově] bych musela . musela jít [napřed že jo]
M [jakože] to já .[bych tě chytla ale] –
V [(a co já pak)?]
- (4) V ale takhle takhle jsi dala tempo.
hra na hudební nástroj
V tenhle ten [prostě dala . a pak jste to ještě jednou]
M [takhle to hrajem]
T [no já vím no] . [já jsem si vždycky i] jako nasadím to tempo.
docela
M [ale (nadruhou)] no
V tak ho [pojďme udržet . to co] nasadiš
T [()] no to se podle mě nepovede
M [podle mě tady s tím] metronomem si taky neudržíme . no ale
T [tak to zkusíme no]

Z téhož rozsáhlého doprovodného rozhovoru uvádím ještě ukázku č. 5, kde jsou překryvy do značné míry způsobeny **křížením dvou témat**: jednak je tu spor o to, zda příslušnou pasáž hrát v pianu, nebo mezzopiano, jednak potřeba využít metronom (ukazuje se, že není k dispozici).

- (5) V pojďte si dát [metronom] .
M [můžem no]
V pojďte si dát [metro]nom a zahrát to v pianu .
T [no]
M [(no to by chtělo)]
V [protože zaprvé je] to mezzopiano . nebo já tam mám alespoň [mezzopiano]
M [no tak nedáme] . já
ho mám na stole
T [tam je piano] já mám ale t* nevím jestli to bude slyšet . von (je docela) takovej jako
M [ty jo to sem blbá]

Ze zkoušky dechového kvinteta uvádím nejprve ukázku (6) na to, že někdy se stává replikou, resp. součástí repliky nejen hra na hudební nástroj, ale i imitace melodie lidským hlasem, která se účastní terminálního překryvu (do *pa pa pa pa* jednoho účastníka vstupuje *jo okej* druhého, do *tý dam tý* prvního opět *okej* druhého). *Okej* svědčí o tom, že jde opět o kooperativní výměny.

- (6) K tak tady to nezeslabuj musíš hrát až do konce (jinak) tam tam vůbec nic není víš my máme jenom to pa pa pa pa [pa pa pa pa]
S [jo okej] já tam mám dlouhej tón jako no
K no tak jako hraj to do konce [že jo] tý [dam] tý
S [dobře] [okej]

Ze zkoušky kvinteta pocházejí i ukázky (7) a (8), opět kooperativní výměny v rámci doprovodného rozhovoru, kde podle mého názoru ale lze zachytit uplatnění určitých zdvořilostních strategií. V ukázce (7) už jde o rozhovor čtyř účastníků – pasáž iniciovanou ženskou členkou kvinteta, která vyjadřuje výrazný nesouhlas s průběhem zkoušky (*to nezahraju*). Kolegové jí tento názor vyvracejí, tím ji nepřímou chválí (Leechova maxima

souhlasu: „maximalizuj chválu druhého“) a v duchu Leechovy maximy skromnosti upozadují sami sebe (*já to taky nezahraju*). Překryvy jsou opět hojné a rozsáhlé.

- (7) **Ž** no ale jako to je strašně já to nezahraju já to prostě vůbec nezahraju
K ale to nevadí já to taky [všechno nezahraju prosim tě]
S [to nevadí () nezahraju]
Ž [ale měla sem] prostě že sem to
S [a to ne . Lukáši to nebylo slyšet]
Ž [tak to ale nemůžete hrát já tam teda] nezahraju ani polovinu not takle jako.
 [a já doufám že]
S [a to je dobrý ale já si] vůbec toho [nevším]
K [víš proč] protože tě to dohnalo [teďka]
Š [no to bych] se
 vůbec () Káťa bude hrát něco dalšího

Ukázka (8) vyhlíží podobně – překryvy jsou sice spíše terminální, ale dost rozsáhlé; tam, kde mluví dva účastníci najednou, je řeč někdy i špatně srozumitelná. Účastník S opakovaně přiznává, že „nastoupil blbě“. Jeho spoluhráči formulují své výtky šetrně, kolegiálně, zdvořile – zejména dívka (Ž) užívající ve své replice prostředky zmírňování, *mitigation*: *já jenom jestli tam nemáš...* S přesto přiznává chybu, obviňuje sám sebe (opět v souladu s Leechovou maximou skromnosti).

- (8) **Ž** přijde mi že tady . nemáš tam nákej blbej [() jo]
S [teď sem byl blbě já já sem nastoupil blbě teďka]
 já sem neposlouchal a nastoupil sem s Honzou [ee ()]
Ž [já jenom jestli tam nemáš] jako v
 [tom jako ()]
K [a nastupuješ s fagotem že jo]
S nastupuju ale já sem nastoupil blbě teďka (já to vim)

3 Konverzace při návštěvě

Dosud jsem vybírala ukázky překryvů z rozhovorů doprovázejících pracovní činnosti. Nenarazila jsem tu na překryvy kompetitivní a vyloženě nezdvorné, na násilná intervenční přerušování se záměrem zastavit dosavadního mluvčího; takové úkazy se asi v našich datech nevyskytují, protože obvykle nenahráváme hádky a rozhovory konfliktní. Pracovní zaujetí účastníků působilo někdy určitou dezorganizací rozhovoru („turbulence“); přesto tyto dialogy pokládám za převážně věcné a kooperativní. Od nich se značně liší **konverzace na návštěvě**, se kterou se podle mého názoru dostáváme přece jen do jiného světa: tady se účastnice vyloženě scházejí proto, aby si popovídaly, účastnily se fatického diskurzu, společně konzumovaly pohoštění (srov. o tom už Hoffmannová et al., 1999). Tyto dialogy přímo oplývají pozitivní zdvořilostí – a to se projevuje i v utváření a obsazení překryvů replik.

Specifika těchto dialogů je zřejmě v tom, že velmi často mluví dva účastníci najednou – ale nejde o „překryv replik“, nýbrž o případy, kdy jeden účastník pronáší rozsáhlejší repliku a druhý v průběhu její realizace produkuje tzv. **kontinuatory** (*continuers*; Schegloff, 1982 aj.). Názornější termíny tu možná nabízí němčina: *Rezeptionssignale*, *Fortsetzungssignale* (srov. Birkner et al., 2020: 178).

- (9) **A** mně ti to bylo docela líto [pře sem] si říkala kde maj děti [jako sem po tom] koukala vid'
B [hmm] [jo jo . no no no]

Ukázka (9) snad aspoň naznačuje počínání mluvčí B v průběhu řeči partnerky A: mluvčí B se rozhodně nesnaží dostat se ke slovu, vystřídat mluvčí A; dává pouze najevo, že naslouchá, „je na příjmu“, nanejvýše snad to, že rozumí. Nejčastějším takovým kontinuatorem je zřejmě (nejen v češtině) *hmm*. A tady už nastává problém s vymezením kontinuatorů. Jestliže platí,

že těmito „recepčními signály“ mluvčí nesignalizuje souhlas s partnerem, jemuž naslouchá, ani žádný postoj, obstálo by jako kontinuátor opravdu snad jediné *hmm*, už nikoli „souhlasné“ *jo* nebo *no*. Analyzovaná konverzace obsahovala nesmírné množství kontinuátorů (hlavně z úst mluvčí B, která převážně naslouchá vyprávění či sdělování informací ze strany mluvčí A); ale nezdá se mi, že by mluvčí nějak rozlišovala mezi používáním *hmm*, *jo* a *no* a že by *jo* či *no* už znamenalo výrazný souhlas. Signály navíc mohou být reduplikovány (*jo jo jo*) i různě kombinovány (*no no no hmm*), a někdy mohou působit i jako výraznější exponenty souhlasu (*no dyť jo*; *to víš že jo*). I tady soudím, že mluvčí partnerku zdvořile, empaticky povzbuzuje k pokračování, tato funkce zde dominuje; škála přechodů od „ryzích“, nepostojových kontinuátorů až k výrazům, které nevyjadřují jen souhlas, ale i např. údiv, překvapení (*no to mně řekni*), je však plynulá a neostrá.

Máme tedy před sebou **zdvořilé překryvy** řeči dvou mluvčích, které ale většinou nejsou překryvy **replik**: mluvčí B produkuje v průběhu dlouhých replik B množství kontinuátorů a rozhodně se každým z nich nehlásí o převzetí slova; nejde o samostatné repliky (i když tak v transkriptech bývají někdy všechny kontinuátory vydělovány) ani o pokusy vystřídat dosavadní mluvčí. I tady se ale ocitáme v zóně neostřých přechodů: kontinuátory bývají totiž často umístěny do blízkosti MPV, nebo aspoň kolem zakončení RKJ (replikové konstrukční jednotky, přibližně „výpovědi“); a pokud je takto příznakově umístěn exponent postojové sémantiky (*no právě*; *no to mi řekni*; aj.), může být už právem pokládán za samostatnou repliku naslouchající účastnice. Běžné kontinuátory typu *hmm* však nebývají vždy situovány takto přesně (strukturovaně, organizovaně), ale jsou někdy rozptýleny v celém prostoru poslouchané repliky, resp. třeba celého vyprávění. Pohyb sledovaných „překryvových“ výrazů mezi kontinuátory a exponenty postojů (hodnocení) i mezi kontinuátory a samostatnými replikami lze sledovat na dalších ukázkách (10-12):

- (10) A von se nikoho neptá [jestli chceš někam] posadit [de vezme tě]
 B [jo . jo jo jo] [jo prostě aha]
 A právě říkala maminka teda klobouk dolu před tím [klukem] . [takovej no]
 B [jo to zas jo] [hmm hmm]
- (11) A jo? [že] byl prostě [takovej bartošák] [vona mně říkala] víš že nebyl [zlej ...]
 B [jo] . [jo jo jo] [no no no hmm] [jo . no]
- (12) A tak my se [najíme] v pět třeba s Pepikem [vemem si chleba] [a je to hotový] [a dyž sou]
 B [no dyť jo] [no] [no dyť jo] [to víš že jo]

Příkladů na překryvy obsahující podpurné kontinuátory, jež přispívají k vytváření pozitivní atmosféry dialogu, by bylo možno uvést bezpočet, ale přejděme ještě k dalším typům zdvořilých překryvů. Někdy si účastnice navzájem vyjadřují souhlas, intenzifikovaný třeba i tím, že jedna po druhé opakuje; dá se říci, že si „**notují**“. Počet překryvů je velký, rozsah naproti tomu nepatrný – téměř všechny jsou situovány ke konci repliky partnerky (13).

- (13) A teda ale mamka mě teď [nepoznala]
 B [no teď] jako vůbec no [neví no]
 A [ale jak] vona přibývá [jak vona]
 B [vid' jaká] je vid'
 A hmm taková [nikdy]
 B [no]
 A jak sysel [má tváře]
 B [jak sysel je]

Minimální, strukturně náležitá překryvy (na hranicích replik, v MPV) jsou příznačné i pro ukázkou (14) – kooperativní výměnu, kde účastnice **skládají** dohromady určitou informaci, společně se jí dobírají prostřednictvím vzájemného doplňování, upřesňování, otázky a odpovědi:

- (14) A a Pavlik toho sme ted' nevideli . von nebyl je zamilovanej
C toho sem nevidela už [dlou*]
A [no já] taky ne to přes rok já nevim kdy sme tam spo* byly
spolu sme tam byly [to bylo]
C [no] a von byl von vůbec [doma?]
A [ne] dyť von byl to to bylo červen .
dyť von byl ve škole

Odpovídáním na otázku vznikají překryvy i v ukázce (15): účastnice A začíná odpovídat na otázku účastnice B, zároveň však její odpověď hned na začátku přeruší mluvčí C, která potřebuje určitou informaci, vysvětlení. Mluvčí A jí odpovídá; otázka a odpověď tu vytvářejí typickou vloženou sekvenci, která ještě pokračuje dalším vysvětlováním a upřesňováním, kdo je Evička. Navrstvený překryv vzniká tam, kde všechny tři účastnice výměny vyslovují jednotku *to je vnučka*, ale každá s úplně jinou intonací. Ze strany účastnice C tu jde skutečně o „vskočení do řeči“ mimo veškerá strukturně vhodná místa; mluvčí k tomu ale má naléhavý důvod, takže ani toto přerušení asi nebudeme považovat za nezdvořilé. (Pokud si klademe otázku „cui bono?“, je tento typ překryvu – otázka, žádost o vysvětlení – v zájmu dosavadního posluchače, zatímco např. kontinuátory produkované posluchačkou prospívají mluvčí.)

- (15) A tej Evičce je šesnáct a nebyla na pohřbu . pře jo tak to mě fascinovalo taky

- B jako a proč nebyla?
A [protože]
C [to je?] [a to je jako] [to je vnučka] jo?
A [to je vnučka]
B [to je vnučka]
A to už je tej Soni dcera . vona se hrozně mladá [vdávala ta Soňa]
B [no no no]

S otázkou v překryvu se setkáme i v ukázce (16); mluvčí A tu po delší pauze zavádí nové téma, mluvčí B otázkou projevuje zájem. Nejde tedy určitě o nezdvořilost a ostatně překryv je tu minimální, „systémový“ (v MPV).

- (16) A hmm je to takový ... u Zdeny sem se byla [podívat]
B [bylas jo?]
A hmm

I v rámci konverzace dochází – i když zřídka – ke vzájemným **opravám**. V ukázce (17) účastnice A mluví o psu a není si jista pohlavím; proto poněkud zaváhá a do řeči jí vstoupí (zatím bez překryvu) mluvčí C, která ji opraví, resp. doplní chybějící informaci. Překryv vzniká zásluhou účastnice B, která vlastně pokračuje v nedokončené replice mluvčí A; účastnici B ale vzápětí opravuje původní mluvčí A, která se tak po získání potřebné informace vrací ke své přerušené replice; mluvčí B pak opravu akceptuje. Vznikají tu rychle za sebou tři překryvy, ale minimálního rozsahu (vázané na hranice replik, resp. RKJ). A také toto překotné střídání mluvčích je vedeno dobrým úmyslem (opravit, napovědět), nejde o nic nezdvořilého.

- (17) A vona leží na křesle. ty se museli uhnout protože milostpa* pani nebo pán
C pani . [Pegina]
B [měl] [místo]
A [měla] [místo]
B [aha]

Následující oprava (18) už není tak dobromyslná: mluvčí A použije nevhodný výraz (*předseda*), C ji opraví (*starosta*) a připojí posměšný komentář; s ním se překrývá souhlasná reakce mluvčí A, která opravu neprodleně přijme, v dalším překryvu pak ještě doznívá

posměch mluvčí C. To je jedno z mála míst v celé přátelské konverzaci, které by bylo možno hodnotit jako porušení Leechových maxim (ze strany C nejde o chválu partnerky A, ani o maximalizaci jejího prospěchu) a jako „ohrožení tváře“ mluvčí A (podle teorie Brownové a Levinsona).

(18) A von tam dělal předsedu víš?

C starostu ty předsedo [prosim tě . sme v roce] dva tisíce osm jo

A [no von d'ál starostu] . starostu no . a vona [řikala] ani mně vo něm nemluvte

C [předsedo]

Poslední, rozsáhlejší ukázka (19) ze sledované konverzace obsahuje četné překryvy produkované mluvčími A, B i C. Mluvčí se sice rychle střídají, ale překryvy jsou minimální, strukturně náležitě – asi i proto, že rozhovor o nabídce pohoštění má celkem konvencionalizovaný průběh. A to včetně opakovaného *nic nenačinej* ze strany B, což je sice zdánlivě projev nesouhlasu s nabídkou, ale v podobě konvencionalizované formule lze tuto ritualizovanou upejpvavost považovat za projev zdvořilosti (ztělesnění maximy skromnosti). Na vzniku překryvů se dále podílí to, že mluvčí B se v určitém okamžiku snaží prosadit nové asociované téma, resp. subtéma (*my sme se*). Nepodaří se jí to hned, obě partnerky ještě pokračují v rozvíjení tématu předchozího; prosadí se až po chvíli (*tak tuhle...*). Pak už obě partnerky její vložené vypravování nepřerušují, její právo na slovo respektují.

(19) A chcete magistra Jelcina [vino]

B [prosim] tě nic nenačinej vůbec . [prosim tě]

A [máme tam] asi eště becherov*

B no no to víš [že jo]

A [vodku máme]

B copak nemáš? jak já [my sme se]

C [slovenskou] borovičku

A slovenskou borovičku máme . copak tam [eště je?]

C [slivovice]

B [tak tuhle] sme někde . no tak protože nám všechno vymenovali a neřekli becherovku . já říkám tak becherovku . a voni sme se nařehtali . já u koho sme to byli . a vona takovou dobu hledala . jo u Procházků . a vona říká my fakt becherovku nemáme . říkám (smích) dyť já si dělám srandu

A ne tak co si dáte? [tohle]

B [to co máš] načlý a je to Ani [prosim tě]

A [ne co máte] [nejradši]

C [nemáme] nic načlýho

B no tak to nenačinej

Dosud jsme tedy sledovali množství terminálních překryvů (vesměs kooperativních, takových, které je možno hodnotit jako zdvořilé), dále pak koordinátorů, které jsou přímo prototypem vstřícnosti a zdvořilosti. Jako nezdvořilé (ale jen někdy a do určité míry) je snad možno hodnotit jen překryvy vzniklé při realizaci oprav, které se blíží Schegloffovým „podmíněným vstupům do repliky“. Ze čtyř Schegloffových typů zbývají už jen chorální překryvy – superzdvořilé, vznikající při „rituálních tancích“. K těm dochází i při návštěvách, ale zde z našich dat uvedu ukázky ze zkoušky smyčcového tria – resp. ze začátku a závěru nahrávky, kde se členky tria zdravily, seznamovaly (20) a loučily (21) s výzkumníky pořizujícími nahrávku. Pozdravy a formule jsou konvencionalizované, intenzivní překrývání řeči jednotlivých mluvčích tu na zdvořilosti nic nemění.

(20) V dobrý [den]

- M [dobrý] den
P dobrý den
M čau
V čau
M tak to je Verča . naše cellistka
V ahoj
P já jsem Petr . těší [mě]
V [Veronika]
P těší mě
V i mě
M já jsem Martin . [já vám děkuju . že jste] souhlasila . zatím předběžně
V [Veronika . dobrý den] jo jo jo
- (21) M tak se [mějte hezky]
P [tak se mějte] . děkujem . [na shledanou]
M [na shledanou]
V [na shledanou]
T [na] shledanou

4 Závěr

V tomto příspěvku jsem se pokusila ukázat, že překryvy replik, to, že mluví současně dva nebo více mluvčích, jsou v každodenních rozhovorech zcela přirozené a že v naprosté většině případů nepředstavují kontroverzní nebo nezdvořilé momenty v dialogu. Za velmi důležité pokládám sledovat je v situačně rozrůzněných typech dialogů: v doprovodných pracovních rozhovorech jsou hojně překryvy terminální, ale i jiné, méně uspořádané („turbulence“) – všechny jsou ale vedeny snahou účastníků domluvit se a úspěšně uskutečnit příslušné společné činnosti; příčinou vzniku překryvů je tu maximální zaujetí účastníků. Naproti tomu v rozhovorech konverzačních (žánrově dále diferencovaných, pohybujících se mezi typy „party talk“, „small talk“, „drbání, klepy, klevety“ aj.) je v popředí pozitivní zdvořilost, někdy až extrémní, vedoucí k produkci četných kontinuátorů a konvencionalizovaných signálů – u nichž ani v nejmenším nejde o snahu mluvčího přerušit, naopak o snahu ho povzbudit, aby ve své řeči pokračoval. Pokud Hirschová (2013: 228) soudí, že zdvořilost souvisí „s efektivitou komunikace (...), ale také s existujícími interpersonálními vztahy“, platí u pracovních rozhovorů hlavně to první, u konverzačních dialogů především to druhé. Skutečně nezdvořilé, konfliktní „skákání do řeči“ by snad bylo možno zaznamenat jen v ostrých hádkách a sporech, jaké bohužel naše data zatím neobsahují. Pro každodenní rozhovory jistě neplatí žádné striktní zdvořilostní normy – ale i ty volnější, méně vyhraněné se podle jednotlivých komunikačních žánrů liší.

Literatura

- Berger, T. (2002). Specifický poměr zdvořilosti a oslovování v češtině. In Z. Hladká & P. Karlík (Eds.), *Čeština – Univerzália a specifika*, 4 (pp. 189-197). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Berger, T. (2016). Užívání lexému *Vašnost* v Havlíčkových dopisech. In L. Rychnovská, R. Adam et al. (Eds.), *Karel Havlíček ve světle korespondence* (pp. 95-107). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Birkner, K., Auer, P., Bauer, A., & Kotthoff, H. (2020). *Einführung in die Konversationsanalyse*. Berlin/Boston: de Gruyter.
- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dvořáková, K. (2017). *Ty jo, to seš dobrá! Jak se skládají komplimenty v češtině*. Praha: Academia.

- Havlík, M. (2007). “Slušný” Bursík a “neslušný” Železný v Otázkách Václava Moravce. *Biograf*, 43-44, 33-68.
- Havlík, M. (2008). Poznámky k práci moderátorů televizních politických debat a rozhlasových interview. *Jazykovědné aktuality*, 46(1-2), 4-32.
- Havlík, M. (2013). Dvojitý řád střídání replik mluvčích v televizních politických debatách. In S. Čmejrková et al. (Ed.), *Styl mediálních dialogů* (pp. 196-229). Praha: Academia.
- Havlík, M., & Zaepernicková, E. (2016). Vzájemné ovlivňování prozodie a syntaxe v překryvech replik. *Naše řeč*, 99(1), 33-44.
- Hirschová, M. (2013). *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum.
- Hoffmannová, J., Müllerová, O., & Zeman, J. (1999). *Konverzace v češtině (při rodinných a přátelských návštěvách)*. Praha: Trizonia.
- Chejnová, P. (2012). *Zdvořilostní strategie*. Praha: Univerzita Karlova.
- Komrsková, Z., Poukarová, P., & Havlík, M. (2019). Překryvy replik. In J. Hoffmannová, J. Homoláč & K. Mrázková (Eds.), *Syntax mluvené češtiny* (pp. 102-116). Praha: Academia.
- Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Sacks, H., Schegloff, E.A., & Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 50(4), 696-735.
- Schegloff, E.A. (1982). Discourse as an interactional achievement: Some uses of ‘uh huh’ and other things that come between sentences. In D. Tannen (Ed.), *Analysing Discourse: Text and Talk* (pp. 71-93). Washington: Georgetown University Press.
- Schegloff, E.A. (2000). Overlapping talk and the organization of turn-taking for conversation. *Language in Society*, 29(1), 1-63.
- Válková, S. (2012). *Regulating Discourse: Compliments and Discourse Signposts*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Watts, R. J. (2003). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.